

GRZEGORZ GILEWSKI
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNO-NAUKOWA
MOHAMEDA SADYKA BEJA AGABEJZADZE
NA UNIWERSYTECIE JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE
W LATACH 1927–1944*

ABSTRACT: This paper focuses on the academic activity of Mohamad Sadykh bey Aghabekov at the Jan Kazimierz University in Lviv during the years 1927 to 1944. His life and fate form the perfect illustration of the complicated history of the Caucasus and its inhabitants at the turn of the 20th century. He was a Russian officer, an Azerbaijani politician and a political refugee. He was an instructor of Oriental languages at the Faculty of Humanities of the Jan Kazimierz University where he taught Turkish, Persian and Arabic and created the first coursebooks for their study written in Polish.

KEYWORDS: Oriental studies, Jan Kazimierz University in Lviv, Azerbaijan, Sadykh bey Aghabekov, Sadyk Bej Agabeyzadze, Sadiq bəy Ağabəyzadə

Życie i losy Mohamada Sadyka Beja Agabeyzadze¹ stanowią doskonałą ilustrację skomplikowanych dziejów Kaukazu i jego mieszkańców przełomu wieków. Sadyk Bej był rosyjskim oficerem, lingwistą, azerskim politykiem, a wreszcie emigrantem politycznym. Jego barwnym życiorysem można by obdarzyć przynajmniej kilka osób. Polityczna zawierucha i emigracja rzuciła go najpierw do Stambułu, później do Nicei, a następnie do Lwowa, gdzie wykładał języki orientalne na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza.

Sadyk Bej urodził się 15 marca 1865 r. w miasteczku Gokczaj w Azerbejdżanie. Jego ojciec był Azerem, a matka Persjanką. Swoją edukację rozpoczął od szkoły realnej w Baku, którą ukończył w 1882 r. Naukę kontynuował w Petersburgu w Konstantynowskiej Wojskowej Szkole Piechoty. Po jej ukończeniu został przyjęty na trzeci rok Michajłowskiej Akademii Artylerii. Finalizując edukację w 1886 r., rozpoczął służbę wojskową na Kaukazie w randze porucznika artylerii. Dziesięć lat później został skierowany do Petersburga, gdzie po zdaniu egzaminu został przyjęty do petersburskiego Instytutu Języków Orientalnych przy Sztapie Generalnym. Po trzyletnich studiach i ukończeniu kolejnego szczebla edukacji w 1899 r. został wysłany do Turkiestanu².

* Autor składa podziękowanie ks. prof. Józefowi Wolczańskiemu za wsparcie merytoryczne w przygotowaniu niniejszego artykułu oraz prof. Grażynie Zajac i prof. Vagifowi Sultanli za życzliwą pomoc w poszukiwaniu obcojęzycznych źródeł na temat Sadyka Beja.

¹ Z uwagi na transkrypcję azerskiego imienia i nazwiska na inne języki, jego pisownia pojawia się i nadal występuje w wielu wersjach. W oficjalnych dokumentach Uniwersytetu Lwowskiego używano przeważnie formy Sadyk Bej. Oprócz niej występowały także inne warianty, np. Mohamed Sadyk Bey, Mahomed Sadyk-Bej Agabekzade. W innych językach występują następujące wersje: az. Sadiq bəy Ağabəyzadə, ros. Sadych-biek Agabiekow czy Mogammied Sadik-biej Agabiek-zadie. W powyższym opracowaniu przyjęto krótką formę występującą w oficjalnej polskiej dokumentacji, tj. Sadyk Bej.

² *Życiorys* sporządzony przez Sadyka Beja w 1941 r., przechowywany w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie (dalej ANPiP), Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej (dalej MMLiL), sygn. K III – 7/110.

W czasie swej czternastoletniej służby w Azji Sadyk Bej zajmował się m.in. zbieraniem ludowych opowieści i legend. Efektem tych prac stał się podręcznik języka turkmeńskiego z dodatkiem zbioru przysłów turkmeńskich napisany w języku rosyjskim w 1904 r.³. Niezwykła wartość tej publikacji polegała na propozycji zastosowania zmodyfikowanego alfabetu arabskiego dla wierniejszego zapisu języka turkmeńskiego. Był to drugi podręcznik do nauki tego języka. Pierwszy, napisany w 1890 r. przez Pawła Polikarpa Szymkiewicza opierał się na zapisie języka turkmeńskiego cyrylicą. Stustronicowy podręcznik autorstwa Sadyka Beja na początku omawiał zagadnienia związane z alfabetem, samogłoskami i spółgłoskami. Autor zwrócił również uwagę na osobliwość języka turkmeńskiego oraz jego wymowę. W dalszej części omówiono morfologię, gramatykę i użytkowanie języka turkmeńskiego⁴. Za pracę nad podręcznikiem Sadyk Bej otrzymał od Emira Buchary order Złotej Gwiazdy i Srebrnej Gwiazdy Wschodzącej⁵.

Służbę w Turkiestanie przerwała malaria. Na własną prośbę Sadyk Bej został zawieszony w randze generała majora i w 1913 r. wrócił do rodzinnej miejscowości w Azerbejdżanie. Okres wytchnienia i spokoju przerwał wybuch I wojny światowej. Został wówczas powołany do armii i służył najpierw na Kaukazie, a potem na froncie ukraińskim. Po zakończeniu działań wojennych powrócił do rodzinnego domu w 1916 r.⁶. Niestety nie zastał już żony, która zmarła w czasie jego nieobecności⁷.

Kolejną zmianę w życiu Sadyka Beja przyniosły wydarzenia rozgrywające się na Kaukazie po 1918 r. Walka o władzę w Rosji spowodowała, że pogranicze miało szansę na uniezależnienie. Dnia 26 maja 1918 r. niepodległość ogłosiła Gruzja, a dwa dni później w jej ślad poszły także Armenia i Azerbejdżan. Rozpoczął się tym samym krótki, lecz intensywny okres tworzenia niezależnych i demokratycznych państw na Kaukazie Południowym.

Dnia 23 października 1918 r. decyzją władz Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu⁸ Sadyk Bej otrzymał stanowisko Wiceministra Spraw Wewnętrznych. Był to okres niezwykle ważny dla tworzącego się państwa, a Ministerstwo Spraw Wewnętrznych pełniło w tym procesie pierwszorzędną rolę. Stanowisko wiceministra było istotne, a jego kompetencje dorównywały tym, które posiadał sam minister. Sadyk Bej w ramach swej działalności politycznej poświęcił wiele energii tworzeniu od podstaw struktur azerbejdżańskiej policji. Jako fundament działania rząd DRA przyjął system prawny wzorowany na systemie funkcjonującym w Cesarstwie Rosyjskim. W październiku 1918 r.

³ Sadyk Bej Agabekov, *Uczebnik turkmeńskiego narieczija (achaltiekiński dialekt) s przyłożeniem zbioru przysłów i pogoworok*, Aszchabat 1904. Autor w swoim życiorysie podał jako datę wydania rok 1907.

⁴ Victoria Clement, *Rewriting the "Nation": Turkmen Literacy, Language, and Power, 1904–2004*, rękopis pracy doktorskiej, Ohio State University 2005, s. 36–37, https://etd.ohiolink.edu/rws_etd/document/get/osu1133456057/inline [27.04.2016].

⁵ Jan Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2007, s. 212.

⁶ Tair Biechbudow, *Agabiekzadie Sadych biek – wice-ministr MWD ADR, gienierał, professor-wostokowied*, http://www.baku.ru/enc-show.php?id=69171&cmm_id=276 [27.04.2016].

⁷ Zgodnie z cytowanym wcześniej życiorysem Sadyka Beja z 1941 r. przechowywanym w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, żona zmarła w 1915 r. Jarema Połotniuk w artykule *Mohammed Sadyk-Bej Ahabek-zade (Ahabekow) (Do 140-riczcza z dni narodżennia)*, „Wisnyk Lwiwskoho uniwersytetu”, Serija filologiczna, 2005 nr 36, s. 301 podał informację o śmierci małżonki Sadyka Beja już na emigracji w Paryżu. Nie wskazał on jednak żadnego źródła tej informacji.

⁸ Dalej „DRA”.

otwarto szkołę policyjną w Baku. Dalsze reformy policji stały pod znakiem zapytania w listopadzie 1918 r., kiedy to bakijska policja została podporządkowana dowództwu wojsk brytyjskich w Baku. Mimo to nie zaprzestano wdrażania dalszych etapów reformy policji w całym Azerbejdżanie. Sadyk Bej był głównym twórcą systemu klasyfikacji funkcjonariuszy oraz reformy umundurowania. Po wycofaniu wojsk brytyjskich z Azerbejdżanu kontrola nad bakijską policją przeszła w ręce MSW. Zagrożenie bolszewickie rosło z dnia na dzień. Ministerstwo Obrony przedłożyło rządowi DRA projekt utworzenia w MSW specjalnego wydziału dochodzeniowego w sprawach karnych, który miał pełnić rolę policji politycznej w wojsku. Sadyk Bej był tej idei zdecydowanie przeciwny, gdyż uważał tworzenie tego typu organów za sprzeczne z funkcjonowaniem organów ścigania w demokratycznym państwie⁹.

W tym okresie był on już poważnym kandydatem do służby dyplomatycznej. Znał wiele języków: perski, turecki, arabski, rosyjski oraz prawdopodobnie francuski¹⁰. Na początku października 1919 r. została mu powierzona pierwsza misja dyplomatyczna. Towarzyszył z ramienia DRA generałowi Jamesowi Harbordowi, przewodniczącemu Amerykańskiej Misji Wojskowej w Armenii, w czasie jego wizyty w Batumi. Podczas krótkiej współpracy miał on zyskać duże uznanie u amerykańskiego wojskowego¹¹.

Prawdopodobnie w marcu 1920 r. rozpoczął urlop w Tbilisi. Tam też zastała go wiadomość o zajęciu Baku przez bolszewików. Wydarzenie to na zawsze uniemożliwiło mu powrót do ojczyzny. Dzięki listom polecającym od konsula francuskiego oraz Szefa Brytyjskiej Delegacji na Zakaukaziu w Tbilisi¹², Sadyk Bej opuścił stolicę Gruzji i przez Batumi dotarł do Sztambułu. Tam na ponad rok znalazł schronienie u swojego kuzyna Ali Beja Turana. W czasie swojego pobytu w okupowanej stolicy Turcji Sadyk Bej bezskutecznie poszukiwał pracy. Ze względu na skomplikowaną sytuację polityczną nie mógł uzyskać również tureckiego paszportu, by wyjechać dalej. Wobec tego zwrócił się o wydanie paszportu do przedstawiciela perskiego. Dzięki znajomości z czasów, gdy pełnił on funkcje dyplomatyczne w Baku, sprawa zakończyła się sukcesem. Upragniony paszport był przepustką do dalszej drogi na zachód. Wybór padł na Francję, która dzięki przyjaznej polityce emigracyjnej, niebawem stała się centrum życia emigracyjnego przedstawicieli wielu narodów¹³.

Na temat losów Sadyka Beja we Francji wiadomo stosunkowo niewiele. Zdaniem Jaremy Połotniuka, Sadyk Bej razem z żoną Hjuli udał się do Paryża, gdzie przez dwa lata był lektorem języka tureckiego i perskiego. Tam też zmarła jego żona i została pochowana na cmentarzu muzułmańskim¹⁴. Autorowi nie udało się jednak znaleźć żadnych dowodów

⁹ T. Biechbudow, op. cit.

¹⁰ Tair Biechbudow w swojej pracy podaje, że Sadyk Bej znał również język angielski i niemiecki. Ten jednak w jednym z listów wspomina, że języka niemieckiego nie zna, choć prawdopodobnie rozpoczął jego naukę pod koniec życia podczas okupacji niemieckiej. Języka angielskiego próbował się uczyć we Lwowie, jednak w żadnym z życiorysów sam zainteresowany nie podawał informacji o jego znajomości.

¹¹ T. Biechbudow, op. cit.

¹² *Pismo polecające konsula francuskiego*, Tyflis 5 lipca 1920 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej ZNiO), rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhameda Agabekzade z lat 30. XX w.”; *Pismo polecające Szefa Brytyjskiej Delegacji na Zakaukaziu*, Tyflis 4 lipca 1920 r., ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

¹³ *Życiorys...*, op. cit.

¹⁴ J. Połotniuk, op. cit., s. 301.

świadczących o takim rozwoju wypadków. Sam zainteresowany w swoim życiorysie nie poświęcił temu etapowi wiele uwagi i stwierdził jedynie, że we Francji podjął pracę jako lektor języków wschodnich i pogłębiał znajomość języka francuskiego¹⁵. Choć o początkowym okresie jego pobytu nie ma wiele informacji, to z całą pewnością wiadomo, że pod koniec swojej obecności we Francji (ok. 1925–1927) przebywał w Nicei¹⁶, a nie w Paryżu, jak podawał Jarema Połotniuk. Tam nie tylko pracował w charakterze nauczyciela języków wschodnich, ale także uczęszczał na kurs rachunkowości w Instytucie Gaudio, który ukończył, otrzymując dyplom z wyróżnieniem¹⁷.

W latach dwudziestych XX wieku na uniwersytetach polskich rozwijała się orientalistyka. Katedry nauk orientalistycznych funkcjonowały na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i na Uniwersytecie Poznańskim¹⁸. We Lwowie, według zaleceń prof. Zygmunta Smogorzewskiego, program studiów obejmował naukę języka arabskiego, tureckiego i perskiego. Ponadto za konieczne uznano nauczanie literatury tworzonej w tych językach oraz historii cywilizacji islamu. W związku z powyższym, pojawiła się konieczność zatrudnienia lektorów, których zadaniem miało być zapoznanie studentów z podstawami wiedzy w tym zakresie¹⁹. Władze uniwersyteckie rozważyły kilka kandydatur na stanowiska lektorów języków wschodnich, jednak żadna z proponowanych osób nie podjęła tych obowiązków. Ostatecznie propozycję przyjął Sadyk Bej.

Na posiedzeniu Rady Wydziału Humanistycznego UJK, dnia 20 czerwca 1926 r. prof. Zygmunt Smogorzewski złożył wniosek o powierzenie Sadykowi Bejowi lektoratu języka tureckiego oraz ewentualnie perskiego. Na lektora języka arabskiego zaproponowano Ibrahima Ben Banuha. Wniosek przyjęto jednogłośnie²⁰. Na posiedzeniu Senatu Akademickiego dnia 1 lipca 1926 r. wniosek również został zaakceptowany. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rozporządzeniem z dnia 27 września 1926 r. zatwierdziło wniosek Rady Wydziału o powierzeniu Sadykowi Bejowi lektoratu języka tureckiego na rok akademicki 1926/1927²¹.

Z początkiem drugiego trymestru roku akademickiego 1926/27, Sadyk Bej objął funkcję lektora. Zakres przedmiotów, które prowadził, obejmował lektorat języka tureckiego (5 godzin), a także języka perskiego (3 godziny)²². Z uwagi na niewielkie wynagrodzenie

¹⁵ Życiorys..., op. cit.

¹⁶ Ewidencja pomiarów masy ciała Sadyka Beja w latach 1925–1939, z podaniem szczegółowych dat i miejsc, sporządzona odręcznie w języku francuskim, ANPiP, MMLiIL, sygn. K III – 7/111.

¹⁷ Dyplom ukończenia kursu rachunkowości, Paryż 2 marca 1927 r., ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82; Zeszyty z zapiskami, księgi rachunkowe itd., ANPiP, MMLiIL, sygn. KIII – 7/108.

¹⁸ Władysław Kotwicz, *Studia orientalistyczne w Polsce*, „Nauka Polska: jej potrzeby, organizacja i rozwój”, t. 10 (1929), s. 324.

¹⁹ *Pismo Zygmunta Smogorzewskiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Lwów 20 stycznia 1925 r., Derżawnyj archiw Lwivśkoji obłasti u Lwowi (dalej DALO), f. 26, opis. 5 nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.

²⁰ *Sprawozdanie z XI-go posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 30 czerwca 1926 r., DALO, f. 26, op. 7, nr 976, Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Humanistycznego za lata 1925–1926.

²¹ *Pismo Rektora UJK do Sadyka Beja*, Lwów 24 listopada 1926 r., DALO, f. 26, op. 5, nr 1682, w piśmie tym błędnie podano, że wniosek Rady Wydziału Humanistycznego UJK został podjęty na posiedzeniu dnia 5 maja 1926 r.

²² *Pismo Sadyka Beja do Dziekana Wydziału Humanistycznego UJK*, Lwów 24 stycznia 1927 r., DALO, f. 26, op. 5, nr 1682; Opracowanie własne na podstawie programów wykładów i składu

za prowadzenie lektoratu języka arabskiego w liczbie 7 godzin tygodniowo, stanowiska nie objął mianowany na nie lektor Ibrahim Ben Banuh, a jego obowiązki przejął Sadyk Bej²³. Łącznie jego obowiązki obejmowały więc 15 godzin lektoratu w tygodniu. Wynagrodzenie za powierzone wcześniej obowiązki wynosiło 1200 punktów miesięcznie oraz 560 punktów za prowadzenie lektoratu z języka arabskiego²⁴.

Sytuacja uległa zmianie w roku akademickim 1930/31, kiedy to obowiązki lektora języka arabskiego zostały powierzone Kharbiemu Ahmedowi Ben Hadziem Kujderowi²⁵. Z uwagi na powyższe Sadykowi Bejowi zwiększono liczbę godzin dydaktycznych z języka tureckiego do 8 i perskiego do 5. W ramach swoich obowiązków prowadził on zajęcia dla studentów kolejnych lat o różnym stopniu znajomości tych języków. Kurs języka tureckiego podzielono na następujące części: kurs niższy tj. gramatyka, lektura w alfabecie arabskim i nowotureckim (2 godziny), kurs średni tj. pogłębienie gramatyki, czytanie łatwiejszych tekstów i konwersacja (3 godziny), kurs wyższy: czytanie wyjątków z autorów, tłumaczenie z polskiego na turecki, czytanie gazet drukowanych alfabetem nowotureckim i konwersacja (3 godziny). W przypadku języka perskiego układ lektoratu był podobny: kurs niższy tj. gramatyka i czytanie (1 godzina), kurs średni tj. pogłębienie gramatyki i czytanie łatwiejszych tekstów (2 godziny), kurs wyższy tj. czytanie trudniejszych tekstów i konwersacja (2 godziny)²⁶.

Stan ten utrzymał się przez cztery lata, aż do 28 października 1934 r. kiedy Kharbi Ahmed Ben Hadż Kujder złożył rezygnację związaną z objęciem posady w Instytucie Orientalistycznym Uniwersytetu Warszawskiego²⁷. Obowiązki lektora w zakresie elementarnego kursu języka arabskiego (3 godziny tygodniowo) ponownie objął Sadyk Bej. Cztery godziny wyższego kursu języka arabskiego powierzono natomiast dr. Tadeuszowi Lewickiemu²⁸. W wyniku tych zmian zmniejszeniu uległa liczba godzin lektoratu z języka tureckiego.

Począwszy od roku akademickiego 1930/31 na Wydziale Prawa UJK we Lwowie rozpoczęło swą działalność Studium Dyplomatyczne. Jego zadaniem było kształcenie kadr dla administracji państwowej. W gronie wykładowców znajdowali się nie tylko znakomici badacze, ale również byli dyplomaci i ludzie związani z polityką. Nie może dziwić, że istotne miejsce w programie nauczania zajmowała nauka języków obcych²⁹. Od samego

osobowego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1926/27–1939/40 z archiwum prywatnego ks. prof. dr hab. Józefa Wołczańskiego (dalej APJW).

²³ *Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektora UJK we Lwowie*, Warszawa 29 stycznia 1927 r., DALO, f. 26, op. 5, nr 1682.

²⁴ *Odpis pisma Rektora UJK do Sadyka Beja*, Lwów 17 lutego 1927 r.; DALO, f. 26, op. 5, p 1682; *Odpis pisma Rektora UJK do Kwestury UJK*, Lwów 31 grudnia 1930 r., DALO, f. 26, op. 5, nr 1682.

²⁵ *Pismo Rektora UJK do Sadyka Beja*, Lwów 27 maja 1931 r., DALO, f. 26, op. 5, nr 1682.

²⁶ Opracowanie własne na podstawie programów wykładów i składu osobowego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1926/27–1939/40 z APJW.

²⁷ *Odpis pisma Dziekana Wydziału Humanistycznego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Lwów 3 stycznia 1935 r., DALO, f. 26, op. 5, nr 1682.

²⁸ *Odpis pisma Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektora UJK*, Warszawa 1 marca 1935 r., DALO, f. 26, op. 5, nr 1682.

²⁹ Adam Redzik, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1945*, „Rocznik Lwowski” 2004, <http://www.lwow.com.pl/rocznik/prawo39-45.html> [27.04.2016].

początku lektorat języków tureckiego i perskiego został powierzony Sadykowi Bejowi, a praca na rzecz Studium stanowiła prawie połowę wszystkich obowiązków lektora³⁰.

Do roku 1939 zakres obowiązków lektora języków wschodnich na UJK nie ulegał już modyfikacjom. Znaczące zmiany w życiu uczelni przyniósł wybuch II wojny światowej. Po agresji Niemiec i ZSRR na Polskę we wrześniu 1939 r., Lwów był okupowany przez Armię Czerwoną, a następnie włączony do ZSRR. Uniwersytet wciąż funkcjonował, pomimo przeprowadzanych zmian. Ich kulminacją był dekret Prezydium Rady Najwyższej Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej ze stycznia 1940 r., nadający uniwersytetowi nazwę Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu im. Iwana Franki³¹.

W nowej rzeczywistości Sadyk Bej kontynuował pracę akademicką. Od października 1939 r. był lektorem języka perskiego i tureckiego, a dnia 1 lutego 1941 r. otrzymał stanowisko docenta³².

Po wkroczeniu wojsk niemieckich do Lwowa, dnia 29 czerwca 1941 r. Uniwersytet Lwowski został zamknięty. Jednak już jesienią rozpoczęto organizację tajnego nauczania na poziomie uniwersyteckim. Sadyk Bej włączył się w działalność konspiracyjnego Studium Dyplomatycznego przy tajnym Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, nauczając języka perskiego i tureckiego. Zajęcia odbywały się w jego mieszkaniu przy ulicy Senatorskiej 6/5 (później Paderewskiego 6/5). Prowadził je przez cały okres okupacji, choć uczestniczyło w nich zaledwie kilku studentów³³.

Utrata pracy na uniwersytecie oraz problemy zdrowotne sprawiły, że sytuacja w jakiej znalazł się prawie 76-letni badacz, była niezwykle ciężka. Jedyne źródło utrzymania stanowiły dochody z prywatnych lekcji języków, ale dawały one zaledwie kilkadziesiąt złotych zarobku³⁴.

Trudne warunki bytowe spowodowane toczącymi się walkami i brakiem środków do życia odcisnęły swe piętno na zdrowiu Sadyka Beja. Ogólne osłabienie organizmu doprowadziło ostatecznie do zachorowania na półpaśca w 1942 r. Efektem choroby był paraliż prawej ręki i znaczące osłabienie wymagające dodatkowej pomocy³⁵. Opieką otoczyli go uczeń Marian Lewicki oraz sąsiadki Seweryna Wilkoszyńska i Teodozja Królowa³⁶.

Sadyk Bej zmarł we Lwowie dnia 10 listopada 1944 r.³⁷. Został pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim dnia 13 listopada 1944 r. W ostatniej drodze towarzyszyli mu znajomi i przyjaciele³⁸.

Jak już wspomniano, do obowiązków dydaktycznych lektora należała głównie nauka podstaw języków arabskiego, tureckiego czy perskiego. Nie istniały wówczas żadne polskie podręczniki do nauki tych języków. W pierwszych latach działalności korzystano zatem

³⁰ Opracowanie własne na podstawie programów wykładów i składu osobowego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1926/27–1939/40 z APJW.

³¹ J. Draus, op. cit., s. 75–81.

³² Książeczka pracownicza Sadyka Beja, Archiw Lwiwskiego Nacionalnoho Uniwersytetu imeni I. Franka u Lwowi, bez sygn.

³³ J. Draus, op. cit., s. 147; A. Redzik, op. cit., s. 114

³⁴ List do Janiny i Kazimierza Grosmanów z dnia 30 października 1941 r., ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82; *Ogłoszenia*, „Gazeta Lwowska” z 25 września 1941 r.

³⁵ *Autobiografia* sporządzona w języku rosyjskim, ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

³⁶ *Testament Sadyka Beja*, ANPiP, MMLiL, sygn. K III – 7/110.

³⁷ *Akt zgonu Sadyka Beja* nr 6/28, Lwów 10 listopada 1944 r., ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

³⁸ *Nekrolog Sadyka Beja*, ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

z podręczników obcojęzycznych takich autorów jak August Perier³⁹, Octave Houdas⁴⁰ czy Antoni Chaszczab⁴¹. Jednak nauka z tych podręczników była trudna, szczególnie dla studentów nieznających języków obcych.

Od samego początku władze Instytutu Orientalistycznego UJK położyły nacisk na przygotowanie odpowiednich materiałów dydaktycznych dla studentów uniwersytetu. Pierwsze wzmianki dotyczące prac nad podręcznikami pojawiają się w uniwersyteckiej dokumentacji już w 1927 r. Z uwagi na brak wynagrodzenia dla lektora w okresie wakacyjnym władze uniwersyteckie starały się znaleźć rozwiązanie, które umożliwiłoby egzystencję ich pracownika przez trzy miesiące letnie. Po wymianie korespondencji z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego uzgodniono, że otrzyma on nagrodę pieniężną w wysokości 500 zł za pracę w tym okresie poświęconą przygotowaniu gramatyki i słownika języka tureckiego w języku polskim⁴². Prawdopodobnie podobny mechanizm zastosowano dla stworzenia podręczników do nauki języków arabskiego i perskiego.

Praca nad przygotowaniem tych podręczników w środowisku lwowskim została jedynie połowicznie zakończona sukcesem. Choć wydano drukiem tylko jedną pracę Sadyka Beja pt. *Elementarna gramatyka języka arabskiego* w 1934 r. we Lwowie, to nie wyczerpuje ona jego dorobku. Na uwagę zasługują również napisane po polsku: podręcznik języka tureckiego z 1929 r. oraz podręcznik języka perskiego napisany w 1930 r.

Elementarna gramatyka języka arabskiego była przeznaczona dla osób rozpoczynających naukę w tej dziedzinie. Nie była to zatem gramatyka naukowa, ale raczej praktyczny i zwięzły podręcznik elementarny. Za wzór do napisania omawianej pracy posłużyły wspomniane już wcześniej podręczniki, w tym szczególnie „Nowa gramatyka arabska” Augusta Periera w najnowszym wówczas wydaniu z 1928 r.⁴³. Publikacja w formie manuskryptu została wydana nakładem 100 egzemplarzy. Koszty druku w wysokości 400 zł pokryła Rada Wydziału Humanistycznego UJK we Lwowie⁴⁴. Cena pojedynczego egzemplarza wynosiła 5 zł. Oprócz studentów Instytutu Orientalistycznego praca Sadyka Beja miała szansę zostać zaprezentowana środowisku naukowemu w całej ówczesnej Polsce. Egzemplarze gramatyki trafiły m.in. do: Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, Biblioteki Uniwersyteckiej w Lublinie oraz innych jednostek naukowych i zainteresowanych osób. Dziesięć egzemplarzy otrzymał też Muftat na Rzeczpospolitą Polską w Wilnie oraz imam Józef Korycki zamieszkały w Kruszynianach⁴⁵.

³⁹ Autor m.in.: *Nouvelle grammaire arabe*, Editions Ernest Leroux, Paris 1928.

⁴⁰ Autor m.in.: *Précis de grammaire arabe*, Edité par Joseph Andre, Paris 1897.

⁴¹ Autor m.in.: *Grammatika arabskiego jazyka*, tipo-lit. N.I. Jewstifiejewa, Sankt Petersburg 1910.

⁴² *Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektora UJK*, Warszawa 8 lipca 1927 r., DALO, f. 26, op. 5, nr 1682; *Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektora UJK*, Warszawa 30 lipca 1927 r., DALO, f. 26, op. 5, nr 1682.

⁴³ Kopia Listu Sadyka Beja do Tadeusza Kowalskiego, Lwów 22 października 1934 r., ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82; *Odpis pisma Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektora UJK*, Warszawa 1 marca 1935 r., ANPiP, Materiały Tadeusza Kowalskiego, sygn. K III 4 – 174.

⁴⁴ *Pismo Sadyka Beja do Rady Wydziału Humanistycznego UJK*, Lwów 7 maja 1934 r., DALO, f. 26, op. 5, nr 1682.

⁴⁵ Korespondencja w sprawie przekazania egzemplarzy pracy, ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

Podręcznik przygotowany przez Sadyka Beja był niewątpliwie pracą niezwykle pomocną dla uczących się języka arabskiego. Zyskał on przeważnie pozytywne, a niekiedy entuzjastyczne recenzje. Prof. Władysław Kotwicz w liście z dnia 8 września 1934 r. wyraził dość powściągliwą opinię, stwierdzając, że „sprawia wcale dobre wrażenie, także można gratulować Panu pomyślnego ukończenia żmudnej i ciężkiej pracy”⁴⁶. Dr Hadzi Seraja Szapszał wskazywał natomiast, że „Luka która dotąd istniała w naszej orientalistyce – dzięki pracy Szanownego Profesora została wreszcie wypełniona, za co każdy studiujący język arabski wraz z wykładawcami będą z wdzięcznością oddawać hołd jej autorowi”⁴⁷. Olgierd Najman-Mirza Kryczyński, dziękując za przesłanie publikacji, wskazał, że stanowi ona wymowny dowód olbrzymich zasług Sadyka Beja dla orientalistyki w Polsce⁴⁸. Pośród tych pozytywnych opinii należy również wspomnieć o krytycznej recenzji, którą wystawił prof. Tadeusz Kowalski. Uważał on, że z perspektywy językoznawczej praca ta zawiera wiele poważnych wad. Uznał bowiem, że zjawiska językowe są w niej przedstawione „zupełnie mechanicznie”, bez wnikania w ich istotę, co w nauce uniwersyteckiej jest wymagane. Jako przyczynę niepowodzenia wskazał wzorowanie się na gramatykach, które nie posiadają żadnej wartości naukowej. Doceniając ogrom pracy i wielki trud włożony w przygotowanie podręcznika, wyrażał ubolewanie, że praca ta poszła w kierunku, który uważał za niewłaściwy⁴⁹.

W odpowiedzi na zarzuty Sadyk Bej podniósł zasadniczą kwestię, że praca ta nie jest gramatyką naukową, a jedynie praktycznym i zwięzłym podręcznikiem przeznaczonym wyłącznie dla początkujących. Podkreślał ponadto, że wybór podręczników stanowiących wzór dla gramatyki był podyktowany głównie wykorzystaniem ich jako dotychczasowych pomocy dydaktycznych podczas zajęć ze studentami⁵⁰.

Jak już wspomniano Sadyk Bej był autorem jeszcze dwóch innych podręczników. Pierwszy z nich to: *Gramatyka języka tureckiego dla użytku studentów lwowskiego Instytutu Orientalistycznego* przygotowany w 1929 r. Pomimo tego egzemplarz znajdujący się w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie opatrzony został datą 1930 r. Podręcznik został podzielony na dwie części: pierwszą (I) liczącą 113 stron oraz drugą (II) liczącą 85 stron. Publikacja w większości została napisana ręcznie, na różnym papierze i w różnym czasie. Prawdopodobnie są to więc złożone i oprawione w całość materiały i ćwiczenia przygotowywane systematycznie na potrzeby bieżących zajęć. Później materiały zostały oprawione⁵¹. Praca ta nie została wydrukowana i dlatego za pierwszy podręcznik języka tureckiego w Polsce uważa się wydane w 1932 r. *Wypisy tureckie i słownik turecko-polski*:

⁴⁶ List Władysława Kotwicza do Sadyka Beja, 8 września 1934 r., ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

⁴⁷ List Hadzi Seraji Szapszala do Sadyka Beja, 14 września 1934 r., ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

⁴⁸ List Olgierda Najmana-Mirzy Kryczyńskiego do Sadyka Beja, 27 września 1934 r., ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

⁴⁹ List Tadeusza Kowalskiego do Sadyka Beja, Kraków 16 października 1934 r., ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

⁵⁰ List Sadyka Beja do Tadeusza Kowalskiego, Lwów 22 października 1934 r., ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

⁵¹ Sadyk Bej, *Gramatyka języka tureckiego dla użytku studentów lwowskiego Instytutu Orientalistycznego*, rękopis., ANPiP, MMLiL, sygn. KIII – 7/101.

opracowane dla użytku słuchaczy Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie autorstwa Seraji Szapszała⁵².

Kolejną nieopublikowaną pracą Sadyka Beja była licząca 123 strony *Gramatyka języka perskiego dla użytku studentów lwowskiego Instytutu Orientalistycznego*. Podobnie jak w przypadku gramatyki tureckiej, opracowanie to wydaje się zbiorem odręcznych materiałów i ćwiczeń przygotowanych z myślą o lektoracie języka perskiego. Rękopis pozostający w zbiorach Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie oznaczono datą 1930 r.⁵³

W zachowanej dokumentacji Sadyka Beja nie zachowały się ślady świadczące o jego działalności na forum Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego. Omawiając ten wątek, polegać należy zatem wyłącznie na drukowanych materiałach Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego. Z listy członków tej instytucji cyklicznie publikowanej w „Roczniku Orientalistycznym” wiadomo, że Sadyk Bej był członkiem zwyczajnym Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego⁵⁴. Jak można domniemywać, jego aktywność na tym polu była ograniczona. Nie brał on udziału w pierwszych trzech zjazdach orientalistycznych (Warszawa, Wilno, Kraków), ale widnieje w spisie uczestników czwartego zjazdu, który odbył się we Lwowie w dniach 20–22 maja 1934 r. Niestety nie przedstawił on referatu, a jego udział w dyskusjach nie został odnotowany⁵⁵.

Wydaje się zatem, że działalność naukowa Sadyka Beja była raczej ograniczona. Można postawić pytanie, czy wobec szczupłości jego spuścizny zdeponowanej w archiwach, jakieś jego prace naukowe mogły zaginąć na przestrzeni lat? Wydaje się jednak, że Sadyk Bej skupiał się w swej pracy prawie wyłącznie na działalności dydaktycznej. W innym przypadku dysponowalibyśmy bowiem choćby listą opublikowanych prac naukowych, którą bez wątpienia zawarłby w którymś ze swoich życiorysów. Nie oznacza to jednak, że jego działalność pozostawała bez wpływu na polską naukę. Przynajmniej pośrednio mógł inspirować swoich uczniów i kolegów do zajmowania się konkretnymi problemami badawczymi. Dociekania te są jednak obarczone dużym ryzykiem, gdyż świadectw kontaktów naukowych Sadyka Beja pozostało niewiele.

W pracy „Azerbejdżańsko-polskie kontakty literackie w XIX i XXI wieku”⁵⁶ autorka wskazuje na wpływ Sadyka Beja na twórczość wspomnianego już Seraji Szapszała. Ten uczony karaïmskiego pochodzenia po przyjeździe do Polski w 1928 r., w celu objęcia funkcji hachana trockiego, tj. świeckiego i religijnego zwierzchnika wspólnot karaïmskich Rzeczypospolitej, rozpoczął intensywną działalność naukową. W roku 1930 uzyskał tytuł doktora nauk filologicznych z dziedziny orientalistyki na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, za wydaną w Stambule publikację *Kırım Karai Türkleri*⁵⁷. Wówczas objaj

⁵² Mariusz Pawelec, *Listy do Wilna. Seraja Szapszał jako korespondent Ananiasza Zajączkowskiego*, „Almanach Karaïmski”, 2013, nr 2, s. 26–27.

⁵³ Sadyk Bej, *Gramatyka języka perskiego dla użytku studentów lwowskiego Instytutu Orientalistycznego*, rękopis, ANPiP, MMLiIL, sygn. KIII – 7/102.

⁵⁴ *Lista członków Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (31 marca 1931 r.)*, „Rocznik Orientalistyczny”, t. 7 (1929/1930), s. 330; *Lista członków Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (1 listopada 1934 r.)*, „Rocznik Orientalistyczny”, t. 10 (1934), s. 197; *Lista członków Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (1 marca 1937 r.)*, „Rocznik Orientalistyczny”, t. 12 (1936), s. 246.

⁵⁵ Władysław Kotwicz, *Zjazdy orientalistów polskich: Warszawa-Wilno (1931–1932)*, „Collectanea Orientalia”, nr 5, Wilno 1934; Władysław Kotwicz, *Zjazdy orientalistów polskich: III – Kraków – 1933, IV – Lwów – 1934*, „Collectanea Orientalia”, nr 6, Wilno 1934, s. 33.

⁵⁶ Giular AbdułHabiekowa, *Azierbajdżańsko-polskije literaturnyje swiazi XIX–XXI wieków*, Baku 2012 r., s. 109., http://anl.az/el_ru/kniqi/2013/Ap2012-173.pdf [27.04.2016].

⁵⁷ M. Pawelec, op. cit., s. 25–26.

naukowcy mieli się spotkać, a Sadyk Bej miał zainteresować Seraję Szapszała folklorem azerbejdzańskim. Efektem dalszych prac nad tym tematem była publikacja pt. *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego* wydana w Krakowie w 1935 r. w serii „Prace Komisji Orientalistycznej PAU”⁵⁸. Ta niezwykle istotna dla turkologii praca zawierała teksty, ich tłumaczenia oraz słownik azersko-polsko-niemiecki. Udział Sadyka Beja w powstaniu tej pracy jest jednak niejasny i prawdopodobnie ograniczył się do zainteresowania autora tematem. Sadyk Bej nie został bowiem ujęty w zakończeniu pracy obok innych osób mających wkład w jej powstanie. Był jednak prawdopodobnie brany pod uwagę jako możliwy redaktor lub korektor tekstu. Propozycję w tej sprawie miał Sadykowi Bejowi złożyć prof. Ananiasz Zajączkowski podczas II Zjazdu Orientalistów Polskich w Wilnie 16–17 V 1932 r., ale jak wiadomo nie brał on w nim udziału⁵⁹.

W przeciwieństwie do urzędowych dokumentów świadectw życia codziennego Sadyka Beja pozostało niewiele. Zachowało się jedynie kilkadziesiąt fotografii, kilka odpisów z prowadzonej korespondencji i notes z adresami znajomych. Niewiele zatem można powiedzieć o prywatnym życiu Sadyka Beja. Mieszkał we Lwowie przy ulicy Senatorskiej 6/5, nieopodal Uniwersytetu Jana Kazimierza. Wykaz ruchomości sporządzony na poczet testamentu świadczy o skromnym życiu emigranta. W skład majątku wchodziły m.in.: łóżko, biurko, okrągły stół, szafa, dwa krzesła, fotel, sekretarzyk, radio, patefon wraz z płytami i książki. W ramach spadku wymieniono także siedem garniturów, futro, dwa palta, dwa kapelusze, jedną czapkę oraz trzy pary butów. Wspomniano także dwa złote zegarki, cztery pierścienie (w tym dwa sygnety), połączone okulary i lornetkę teatralną. Swym spadkobiercą i wykonawcą testamentu ustanowił Mariana Lewickiego, swego ucznia i przyjaciela. Skromne kwoty finansowe przewidział również dla Seweryny Wilkoszyńskiej i Teodozji Królowej w podziękowaniu za opiekę podczas ostatnich lat życia. Pamiątkę w postaci książki i płyt otrzymała także nieznana studentka⁶⁰.

Delikatne nici relacji zawodowych i towarzyskich niestety nie przetrwały próby czasu. Jak widać na przedstawionym przykładzie, grono najbliższych było niezwykle szczupłe. Sadyk Bej – co zrozumiałe – miał niezwykle utrudniony kontakt z rodziną. Po wyjeździe z kraju utracił łączność z braćmi oraz siostrą⁶¹. Utrzymywał jednak relacje z kuzynem Alim Bejem w Konstantynopolu, a także siostrzeńcem, który przebywał we francuskim Sudanie⁶².

Sadyk Bej miał w Polsce kontakt z innymi emigrantami z Kaukazu Południowego. Wśród nich wspomnieć należy znanego azerskiego polityka i publicystę Mehmeda Amina Rasulzadego czy azerskiego oficera kontraktowego Wojska Polskiego płk. Kazum beka Dżangira⁶³. Wydaje się jednak, że najserdeczniejsze relacje utrzymywał z Olgierdem Najmanem Mirzą Kryczyńskim, polskim prawnikiem i działaczem tatarskim, który w latach 1919–1920 był wiceministrem Sprawiedliwości w rządzie Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu⁶⁴.

⁵⁸ G. Abdułłabiekowa, op. cit., s. 108–109.

⁵⁹ List Ananiasza Zajączkowskiego do Seraji Szapszała z dnia 4 kwietnia 1932 r., „Almanach Karaimski” 2013, nr 2, s. 100–101.

⁶⁰ Testament Sadyka Beja, op. cit.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Notes z adresami na rok 1934/1935, ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

⁶³ Fotografie, wizytówki i inne, ZNiO, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82.

⁶⁴ Kopie korespondencji i dedykacji, ANPiP, MMLiL, sygn. XIII – 7/112.

Mohamed Sadyk Bej Agabeczadze choć nie był postacią pierwszoplanową, to jego działalność dydaktyczno-naukowa była niezwykle ważna dla funkcjonowania Instytutu Orientalistycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Wykształcenie filologiczne, które odebrał w Petersburgu, pozwalało na prowadzenie lektoratów języków wschodnich. Znajomość języka tureckiego, perskiego i arabskiego była niezwykle ważna dla ciągłości nauczania tych języków wobec obiektywnych trudności w znalezieniu właściwych kandydatów na stanowiska lektorskie. Dorobek Sadyka Beja stanowią trzy podręczniki do nauki ww. języków. Ich przygotowanie było żmudnym i pracochłonnym zadaniem, które jednak zostało uwieńczony sukcesem. Dzięki temu studenci UJK mogli korzystać z pierwszych podręczników do nauki języków orientalnych w języku polskim. Sadyk Bej był lektorem, którego uczniowie stali się znanymi orientalistami. Do ich grona należeli m.in. Tadeusz Lewicki czy Marian Lewicki. Ten ostatni, w nieopublikowanej pracy *Orientalistyka w Polsce odrodzonej*⁶⁵, w zwięzły sposób opisał działalność swojego mistrza: „Swoją pracą naukową, próbami dania studentom polskich podręczników do nauki języków wschodnich (z których opublikować zdołał jedynie podręcznik do nauki jęz[yka] arabskiego), a zwłaszcza swoją postawą wobec Polski, pełną sympatii i przywiązania, szczególnie wzruszającą w najcięższych chwilach wojny, zasłużył sobie na wdzięczną pamięć”⁶⁶.

Pamięć o jego działalności na rzecz polskiej nauki uległa jednak zapomnieniu. W polskich opracowaniach jego postać pojawia się niezwykle rzadko. Janusz Danecki, autor *Gramatyki języka arabskiego* (Warszawa 2001), praktycznie pomija okres międzywojenny i jako pierwsze krótkie zarysy gramatyki języka arabskiego wskazuje prace Władysława Tubielewicza (*Gramatyka języka arabskiego*, Warszawa 1964) oraz Pawła Nowickiego (*Klasyczny język arabski*, Warszawa 1965)⁶⁷. Jak już wcześniej wspomniano, za pierwszy podręcznik języka tureckiego uważa się *Wypisy tureckie i słownik turecko-polski: opracowane dla użytku słuchaczy Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie* autorstwa Seraji Szapszała. O zapomnianej pracy Sadyka Beja traktował referat konferencyjny Ewy Siemieniec-Gołaś pt.: „Sadyk Bej Agabeyov i jego gramatyka języka tureckiego” wygłoszony podczas III Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Azerbejdżan-Polska”, która odbyła się w Warszawie dnia 12 grudnia 2014 r. Można mieć zatem nadzieję, że dydaktyczne dokonania Sadyka Beja w tym zakresie doczekają się naukowego opracowania.

Poza granicami Polski krótkie prace biograficzne na temat jego osoby opublikował ukraiński badacz Jarema Połotniuk. Ich wartość polega na przypomnieniu dawnego lektora języków orientalnych, jednak zwięzła forma i brak źródeł skutecznie utrudnia weryfikację podanych w nich informacji. Również w ojczyźnie Sadyka Beja rozpoczęto prace nad zebraniem świadectw dotyczących jego działalności politycznej. Pracami redakcyjnymi kierował prof. Vagif Sultanli, a publikacja pt.: *Sadiq bəy Ağabəyzadə və Azərbaycan müəhacirət ədəbiyyatının aktual problemləri* miała zostać opublikowana w 2008 r. Niestety z uwagi na skromną liczbę tekstów nigdy nie ukazała się drukiem.

⁶⁵ Marian Lewicki, *Orientalistyka w Polsce Odrodzonej od 1918 r.*, rękopis, ANPiP, MMLiIL, sygn. KIII – 7/13.

⁶⁶ Ibidem, s. 14.

⁶⁷ Janusz Danecki, *Gramatyka języka arabskiego*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 2001, s. 94.

BIBLIOGRAFIA

- Abdułłabiekowa Giular, *Azərbaycanlı-polskiyə ədəbiyyatı XIX–XXI əsrlər*, Baku 2012, http://anl.az/el_ru/kniqi/2013/Ap2012-173.pdf [27.04.2016].
- Akt zgonu Sadyka Beja* nr 6/28, Lwów 10 listopada 1944 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- Autobiografia* sporządzona w języku rosyjskim, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- Biechbudow Tair, *Agabekzade Sadyk biek -vice-ministr MWD ADR, gienieral, profiessor-wostokowied*, http://www.baku.ru/enc-show.php?id=69171&cmm_id=276 [26.04.2016 r.]
- Clement Victoria, *Rewriting the “Nation”: Turkmen literacy, language, and power, 1904–2004*, rękopis pracy doktorskiej, Ohio State University 2005, https://etd.ohiolink.edu/rws_etd/document/get/osu1133456057/inline [27.04.2016]
- Chaszczab Antoni, *Grammatika arabskogo jazyka*, tipo-lit. N.I. Jewstifiejewa, Sankt Petersburg 1910.
- Danecki Janusz, *Gramatyka języka arabskiego*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 2001.
- Draus Jan, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2007.
- Dyplom ukończenia kursu rachunkowości*, Paryż 2 marca 1927 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- Ewidencja pomiarów masy ciała Sadyk Beja w latach 1925–1939, z podaniem szczegółowych dat i miejsc, sporządzona odręcznie w języku francuskim, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej, sygn. K III – 7/111.
- Fotografie, wizytówki i inne, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- Houdas Octave, *Précis de grammaire arabe*, Edité par Joseph Andre, Paris 1897.
- Kopia *Listu Sadyka Beja do Tadeusza Kowalskiego*, Lwów 22 października 1934 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- Kopie korespondencji i dedykacji, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej, sygn. KIII – 7/112.
- Korespondencja w sprawie przekazania egzemplarzy pracy, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- Kotwicz Władysław, *Studia orientalistyczne w Polsce*, „Nauka Polska: jej potrzeby, organizacja i rozwój”, t. 10 (1929).
- Kotwicz Władysław, *Zjazdy orientalistów polskich: III – Kraków – 1933, IV – Lwów – 1934*, „Collectanea Orientalia”, nr 6, Wilno 1934.
- Kotwicz Władysław, *Zjazdy orientalistów polskich: Warszawa-Wilno (1931–1932)*, „Collectanea Orientalia”, nr 5 Wilno 1934.
- Książeczka pracownicza Sadyka Beja, Archiwum Lwiwskiego Narodowego Uniwersytetu imeni I. Franka u Lwowie, bez sygn.
- Lewicki Marian, *Orientalistyka w Polsce Odrodzonej od 1918 r.*, rękopis. Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej, sygn. KIII – 7/13.
- List Ananiasza Zajęczkowskiego do Seraji Szapszala z dnia 4 kwietnia 1932 r.*, „Almanach Karaimski” 2013, nr 2, s. 100–101.
- List do Janiny i Kazimierza Grosmanów z dnia 30 października 1941 r.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- List Hadzi Seraji Szapszala do Sadyka Beja*, 14 września 1934 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”

- List Olgierda Najmana-Mirzy Kryczyńskiego do Sadyka Beja*, 27 września 1934 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- List Sadyka Beja do Tadeusza Kowalskiego*, Lwów 22 października 1934 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- List Tadeusza Kowalskiego do Sadyka Beja*, Kraków 16 października 1934 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- List Władysława Kotwicza do Sadyka Beja*, 8 września 1934 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- Lista członków Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (1 listopada 1934 r.)*, „Rocznik Orientalistyczny”, t. 10 (1934), s. 197.
- Lista członków Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (1 marca 1937 r.)*, „Rocznik Orientalistyczny”, t. 12 (1936), s. 246.
- Lista członków Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (31 marca 1931 r.)*, „Rocznik Orientalistyczny”, t. 7 (1929/1930), s. 330.
- Listy do Seraji Szapszala*, „Almanach Karaimski”, 2013, nr 2, s. 100–101.
- Nekrolog Sadyka Beja*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- Notes z adresami na rok 1934/1935, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- Odpis pisma Dziekana Wydziału Humanistycznego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Lwów 3 stycznia 1935 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Odpis pisma Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektora UJK*, Warszawa 1 marca 1935 r., Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Materiały Tadeusza Kowalskiego, sygn. K III 4 – 174
- Odpis pisma Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektora UJK*, Warszawa 1 marca 1935 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Odpis pisma Rektora UJK do Kwestury UJK*, Lwów 31 grudnia 1930 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Odpis pisma Rektora UJK do Sadyka Beja*, Lwów 17 lutego 1927 r.; Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, p 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Ogłoszenia*, „Gazeta Lwowska” z 25 września 1941 r.
- Pawelec Mariusz, *Listy do Wilna. Seraja Szapszal jako korespondent Ananiasza Zajączkowskiego*, „Almanach Karaimski”, 2013, nr 2, s. 19–36.
- Perier August, *Nouvelle grammaire arabe*, Editions Ernest Leroux, Paris 1928.
- Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektora UJK we Lwowie*, Warszawa 29 stycznia 1927 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektora UJK*, Warszawa 30 lipca 1927 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektora UJK*, Warszawa 8 lipca 1927 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Pismo polecające konsula francuskiego*, Tyflis 5 lipca 1920 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”

- Pismo polecające Szefa Brytyjskiej Delegacji na Zakaukaziu*, Tyflis 4 lipca 1920 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy akcesyjne, sygn. 12/82, „Papiery Sadyka Bey’a Muhammeda Agabekzade z lat 30. XX w.”
- Pismo Rektora UJK do Sadyka Beja*, Lwów 27 maja 1931 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Pismo Rektora UJK do Sadyka Beja*, Lwów 24 listopada 1926 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Pismo Sadyka Beja do Dziekana Wydziału Humanistycznego UJK*, Lwów 24 stycznia 1927 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Pismo Sadyka Beja do Rady Wydziału Humanistycznego UJK*, Lwów 7 maja 1934 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 5, nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Pismo Zygmunta Smogorzewskiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Lwów 20 stycznia 1925 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, opis. 5 nr 1682, „Akta osobowe Sadyka Beja”.
- Połotniuk Jarema, *Mohammed Sadyk-Bej Ahabek-zade (Ahabekow) (Do 140-riczcza z dni narodżennia)*, „Wisnyk Lwiwskoho uniwersytetu”, Serija filołohiczna, 2005 nr 36, s. 300–303.
- Programy wykładow i składu osobowego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1926/27–1939/40, Archiwum prywatne ks. prof. dr hab. Józefa Wolczańskiego.
- Redzik Adam, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1945*, „Rocznik Lwowski”, 2004, t. 10, <http://www.lwow.com.pl/rocznik/prawo39-45.html> [27.04.2016]
- Sadyk Bej, *Gramatyka języka perskiego dla użytku studentów lwowskiego Instytutu Orientalistycznego*, rękopis, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej, sygn. KIII – 7/102.
- Sadyk Bej, *Gramatyka języka tureckiego dla użytku studentów lwowskiego Instytutu Orientalistycznego*, rękopis, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej, sygn. KIII – 7/101.
- Sprawozdanie z XI-go posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 30 czerwca 1926 r., Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti u Lwowi, f. 26, op. 7, nr 976, Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Humanistycznego za lata 1925–1926.
- Testament Sadyka Beja*, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej, sygn. KIII – 7/110.
- Zeszyty z zapiskami, księgi rachunkowe itd., Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej, sygn. KIII – 7/108.
- Życiorys* sporządzony przez Sadyka Beja w 1941 r., Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej, sygn. K III – 7/110.

Fot. 1. Sadyk Bej w carskim mundurze
(Archiwum Nauki PAN i PAU, MMLiIL, sygn. KIII-7/94, fotografia 19357)

Fot. 2. Sadyk Bej w Nicei z nieznaną parą
(Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. 12/82, rękopisy akcesyjne)

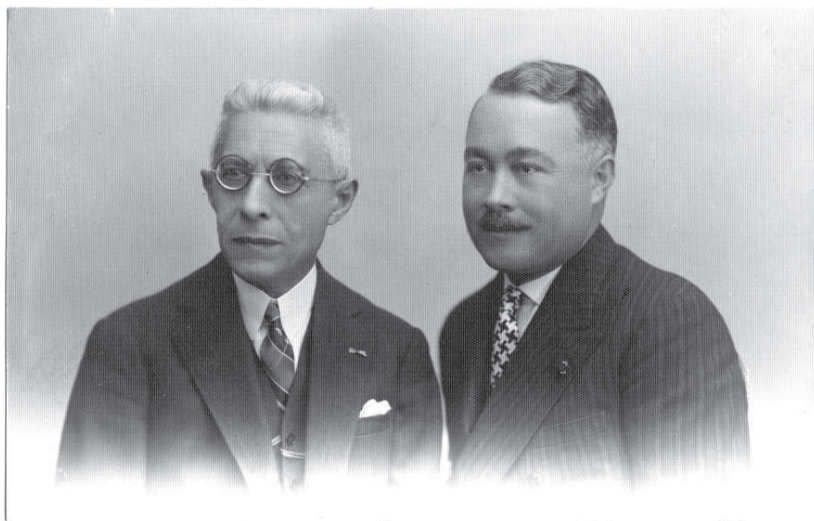
Fot. 3. Zdjęcie Sadyka Beja подарowane na pamiątkę Marianowi Lewickiemu dnia 20 marca 1935 r. (Archiwum Nauki PAN i PAU, MMLiL, sygn. K III – 7/94, fotografia 19358)

Fot. 4. Grób Sadyka Beja na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie (Archiwum Nauki PAN i PAU, MMLiL, sygn. K III – 7/94, fotografia 19363)

Fot. 5. Sadyk Bej podczas urlopu w Krynicy w 1933 r.
(Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. 12/82, rękopisy akcesyjne)

Fot. 6. Sadyk Bej z nieznanym mężczyzną
(Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. 12/82, rękopisy akcesyjne)